

ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ И ПРЕПОДАВАНИЯ ТЮРКСКОЙ ФИЛОЛОГИИ: ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ПОКОЛЕНИЙ

Сборник материалов международной научно-практической конференции,
посвященной 80-летию академика М.З.Закиева и 10-летию кафедры татарской
и чувашской филологии

Россия, Республика Башкортостан, г.Стерлитамак,
18-20 сентября 2008 года

Стерлитамак 2008

**Damira İbrahim
(Türkiye, İstanbul)**

KAZAK ŞAİRİ ABAY KUNANBAYOĞLU'NUN ESERLERİNDE KARA KELİMESİNİN KULLANIMINA DAİR

Abay Kunanbayoğlu XIX.yüzyıl Kazak edebiyatının meşhur isimlerindedir. Abay eserleri sadece edebiyatın değil, Kazak kültürünün, ruhaniyatının ve en önemlisi Kazak dilinin temel taşlarından biri sayılır. Bu yüzden Kazaklar Abay'ı "büyük şahsiyet, velûd şair ve Kazakça'nın ustası"³¹ olarak bilirler. Abay'ın Kazak yazılı edebiyatı ve dilinin gelişmesinde rolü büyüktür.

Kazakların toplum hayatı, düşünce tarihi ve kültürü sahasında gelmiş geçmiş bütün araştırmacılar Abay'ın Kazak edebî dilinin gelişmesine katkısını özellikle vurgulamışlardır. Büyük Kazak şairi İlyas Jansugurov "Abaydın Söz Örneği" adlı makalesinde³² şöyle demektedir: "Abay şiiri kaynağını dağın zirvelerinden alan berrak bir pınara, şiirinde kullandığı dil ise bu kaynağın dibinde parlayan taşlara benziyor. Abay, dili kendisi üretmiş değildir, o eskiden var olan halk dilini çok başarılı kullanmıştır. Abay'ın Kazak diline hizmeti çok büyüktür."

XX.yüzyıl Kazak yazılı edebiyatının zirvelerinden Sabit Muhanov ise "Abay'dan önce de, Onun yaşadığı devirde de (Kazak) millî değerlerini onun kadar dile getiren kimse olmamıştır. Abay, milletin en değerli hazinesi olan dilini halkın ihtiyacına göre kullanmış, böylece geleceğe ışık tutmuştur" demektedir.³³

Kazak dilbiliminin ilmî temelini oluşturmasında emeği geçen, Abay dilini bilimsel yaklaşımla değerlendirenlerden biri Kудaybergen Jubanov, şair Abay'ın kelime hazinesi için "söz döşeği" tabirini kullanarak şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

"O, eskiyi de, yeniye de destekliyor. Eserlerinde eski obrazı örnek alırken, onu sevdirmek için değil, ona yenilik katarak, yeniye daha iyi anlamak için kullanıyor. Abay'ın edebiyat, medeniyet işlerine eli değdiğinde, onları dışarıdan sıvazlayıp sadece tozunu silkelemekle yetinmiyor, kendine göre düzelterek, üzerlerine kendi damgasını vuruyor. Her

³¹ Ishakov, Ahmedî, *"Abay Jâne Kazaktın Adebî Tili"*, Abay Tili Sözdüğü, Almatı 1968, s.3

³² Jansugurov, İlyas, *"Abaydın Söz Örneği"*, Adebîyet Maydanı, Almatı 1934, S. 11-12

³³ Muhanov, Sabit, *"Alğısöz"*, Abay Şığarmaları, C. I, Almatı 1939, s. 14

hangi bir şiirin melodisi de, kafiyesi de, vezni de, teması da, hatta "söz döşegi" bile, Abay'ın elinden geçtiğinde tamamen yeni kalıba giriyor. Ancak bütün bunlara rağmen Abay şiiri Kazak şiiridir, Kazak kültürünün suretidir, nitekim onu Kazak insanı hissediyor ve anlıyordur."³⁴

Ana dilini bilmeyen, kendi dilinde düşünemeyen ve konuşamayan Kazaklar, dilin ölümü meselesinin Kazakistan'da önemli bir gündem oluşturduğu bu günlerde Abay yolu ve usta şairin tutumu her zaman olduğu gibi - Abay'ın kendi devrinin olmazsa olmazı sayılan Arapça, Farsça ve Rusça'yı iyi bilmenin yanı sıra ana dilini bütün detayları ile çok iyi kullanması, o dilde geleceğe ışık tutacak eserler vermesi - toplum için güzel bir örnektir.

Abay, kendi halkının dilinin zenginliğinden, yani kelime hazinesinden, deyimlerinden, stilistik imkanlarından, gramatik kalıplarından geniş istifade etmiş, lüzumlu ve anlamlı olanını seçerek kullanmıştır. Abay, kendisinden önce var olan sözcük ve tabirleri olduğu gibi kullanmakla birlikte, bazı yeni ifadeleri üretmeyi de başarmış, bunu yaparken ana dilinin ruhunu, yapısını gözetmiştir. Böylece Kazak edebiyatında Abay üslubu (stili) meydana gelmiştir.

Abay, bütün eserlerinde ana dilini esas almıştır. Bir şiirinde "Söz düzeldi, dinleyici sen de düzel!" derken şair, hem sözün anlamının, hem de yapısının olumlu bir değişime uğradığından bahsetmiştir.

Abay mirasını ilmî açıdan değerlendiren - başta Muhtar Awezov olmak üzere - ilim adamları şairin eserlerinde toplam altı bin kelime kullandığını tesbit etmişlerdir.³⁵ Bu elbette Abay'ın bildiği kelime sayısı veya o devir Kazak dilinin kelime hazinesi anlamına gelmez.

Meşhur Kazak dilbilimcisi Ahmedi Ishakov başkanlığında bir heyetin tesbitine göre³⁶ Abay eserlerinde bildirimize esas teşkil eden *qara-kara* kelimesi 61 yerde geçmekte olup, değişik anlamlarda kullanılmıştır. *Kara*⁷ sözü leksikolojik (anlam) ve stilistik (kullanım sıklığı) bakımından Kazakça'nın söz varlığında önemli bir yere sahiptir. Sıfat olarak kullanılan *kara* kelimesi anlam bakımından incelendiğinde bazen Kazak millî zihniyetini yansıtabilecek kadar olumlu, bazen de yergi ifade edecek kadar olumsuz anlamlarda kullanılmıştır. Mesela, "qara şanıraq" demek (Şanıraq - Kazaklar'ın geleneksel keçe çadırının tavanı olup, en önemli parçadır.), Kazak millî mantalitesinde aile demektir. "Qara şamraq köteruw", yani tavanı yükseğe kaldırmak, müstakil bir çadır kurmak, yani aile kurmak anlamındadır. "Qara şanıraq" deyimini Kazakça'da sülalenin büyüklüğüne ait ev anlamında da kullanılır. Boşanmak anlamında ise "qara şanıraqı şaykaldı", yani şanıraqı yerinden oynadı deyimini kullanılır. Ailenin küçük oğlu için ise "qara şanıraq sahibi" denir. Qara bala-nesil, evlad; qara qazan-rızk, nesibe; qara söz-derin anlam ifade eden söz, felsefi risale vb. Benzer örneklerin sadece birkaçıdır,

Kelimenin olumsuz anlamda kullanımına gelince, *kara* kelimesinin daha çok beddualarda yer aldığını görmek mümkündür. Mesela, "Qara jawğır! Qara basqır!- bela yağası", "Mandayına qara tigilgir!-Öl!", "Artynan qara ermegir!- Nesli tükenesi!", "Qara jamylyğyrl-Yakının ölsün ve yas tut!" vb.

Şimdi ise kelimenin Abay eserlerinde kullanımını örneklerle açıklamaya çalışalım.

1. *Beyazın zıddı olan, siyah renk anlamında bir sıfat olarak:*

Örnek:

Aq qağaz ben *qara* siyanı ermek qılayın³⁸ (Beyaz kağıt ile siyah mürrekeble meşgul olayım);

Kamşat bōrik, aq tamaq, *qara* qasty, kara kaşlı

Suluw qızdın körip pe en munday türin;

(Değerli tüylü bōrk, beyaz gerdan,

Güzel kızın görmüş müydün böylesini)³⁹

Birewi - kök, birewi - jer tağısı. (Birisini gökyüzünün, diğeri yer yüzünün yabancıları,

Adam için kızıl kana bulaşmışlar.

Qar - appaq, bürkit - *qara*, tülki - kızıl, Kaz bembeyaz, kartal siyah, tilki kızıl,

Uqsaydı qasa suluw şomılğanğa. Tıpkı güzel kızın yıkanmasına benziyor.)⁴⁰

Kari Kaspiy *qara* kök közin aşty, Jılı jüzben Terekke amandasty.

(Yaşlı Hazar siyaha çalan lacivertimsi gözünü açtı, Gülümseyerek Terek'e selam verdi.)⁴¹

2. *Kötülük, kötü niyet anlamında bir isim olarak:*

Örnek:

Qup bolady desti de, sert baylasty, Qatty qatty aytysyp wadelesti.

Könilinde *qara* joq, aq niyetpen, Tım jaqyn dos boluğa inğaylasty.

(Tamam olur diyerek and içtiler, Vurgulayark sözleşip anlaştilar.

Gönlünde kötülük yok, saf niyetle Çok yakın dost olmaya başladılar.)⁴²

3. *Ters, düzgün olmayan, eğri anlamında bir sıfat olarak:*

Örnek:

Insapsızğa ne kerek, İstin aq pen *qarası*

(İnsafsıza lazım değil, İşin düzgün veya eğri gitmesi)⁴³

³⁴ Jubanov, Kudaybergen, Adebijet Maydanı, Almatı1934, S.II

³⁵ Bu konu ile ilgili geniş malumat için Muhtar Awezov "Tandamalı Şığarmaları"na bkz., Almatı 1985, "Jazuşı" matbaası

³⁶ Abay Tili Sözdigi, Redaksiyasın baskargan: Ishakov Ahmedi, Almatı 1968

³⁷ Biz bu bildiride *kara* kelimesinin sadece isim ve sıfat olarak kullanımını inceledik, bunun dışında Kazakça'da *qaraw* -bakmak anlamında fiil de bulunmaktadır.

³⁸ Abay Şığarmaları, Almatı 1957, C.II, s.158

³⁹ A.g.e., C.I, s.107

⁴⁰ A.g.e., C.I, s.23

⁴¹ A.g.e., C.II, s.116

⁴² A.g.e., C.I, s.282

4. *Ayrıt edici özelliği bulunmayan, sıradan bir insan, sıradan bir topluluk anlamında bir isim olarak:*

Örnek:

Baqpen asqan patşadan, Miymen asqan *qara* artıq,

Saqalyn satqan kariden, Enbegin satqan bala artıq.

(Devletle yücelen padişahdan, Kafasını çalıştıran sıradan insan iyidir.

Sakalı ile kazanmaya çalışan yaşlıdan, Emeği ile kazanan çocuk iyidir.)⁴⁴

Qara halq menin sonşa üyim bar, sonşa awıl-aymağımınmen soyılındı soğayın, dawındı aytayın deydi.

(Halk, biz şu kadarız, bütün köy halkı olarak sana destek çıkayım diyor.)⁴⁵

5. Ayrıca *qara* kelimesi *büyükbaş hayvan anlamında bir isim olarak da kullanmıştır*. Örneğin:

Bir eki *gara* tapsa, malğa böge qalğan kisimsip, "mağan mal joq pa" degendey qılıp erinşektik, kerbezdikke salmadı.

(Bir iki büyükbaş hayvana sahip olsa, sanki zenginleşmiş gibi "benim de malım var" dercesine hemen tembelleşip, kibirlenmeye başlıyor.)⁴⁶

Jüz *qarağa* eki jüz kisi suğyn qadap jür göy, brin biri qurtpay, qurımay tınış tabar ma?

(Yüz hayvanın peşinde iki yüz kişi var, bir birini yok etmeden veya kendisi yok olmadan huzura erer mi sanıyorsun?)⁴⁷

Sum-surhıya sumdyqpen ep berem dep, Süyer jansyp süykimdi bet berem dep.

Jüz *qarağa* eki jüz alarman bar, Bas qatar bas ayağın tekserem dep.

(Kurnazlar kurnazlıkla yardım eder gibi, Seven kişi gibi görünüp sanki evdirecek olup

Yüz büyükbaşın iki yüz alıcısı var, Kafa karışır hesabını tutacağım diye.)⁴⁸

6. Yukarıda *vemiş olduğumuz örneklerin yanı sıra şair, içinde qara kelimesinin bulunduğu, leksikolojide frazeolojik kalıp ifadeler olarak adlandırılan deyimleri de sık kullanmıştır*.

Örneğin:

a) *Qara* ter boluw - (Kara ter olmak-Çok terlemek, akıntıya kürek çekmek, boşuna yorulmak):

Qadirli basym, qayratty jasyım; Ayğaymen ketti amal jok.

Bolmasqa bolyp *qara* ter, Qorlyqpen ötken quw ömir.

(Kıymetli başım, gayretli yaşım; Boşuna bağarmakla gitti ne çare?

Olmayacak şeye ter döktüm, Azapla geçti ömürüm.)⁴⁹

b) *Qara* suwyq - (Kara soğuk-Şiddetli soğuk, çok soğuk rüzgar):

Kempir-şal qurjan qağyp bala bürsen. Könilsiz *qara* suwyq qyrda jürsen.

(Yaşlılar ve çocuklar soğuktan titremektedirler. Hüzümlü veren soğuk hava var kırlarda.)⁵⁰

c) *Qara* gönül - (Kara gönül- Mahzun, üzgün, kederli gönül):

Jarq etpes *qara* könlüm ne qılsa da, Aspanda Ay menen Kün şağıl da.

Dünyede sira sendey mağan jar jok, Sağan jar menen artyq tabylsa da.

(Benim kederli gönlümü hiçbir şey etkilemiyor, Hatta gökyüzündeki Ay ve Güneş parıldasa bile

Bu dünyada senin gibi bana yar yok, Ki sana benden iyisi bulunsa da.)⁵¹

Sayra da, zarla qyzyl til, *Qara* könlüm oyansın.

(Durmadan konuş hey dilim, Kederli gönlüm uyansın.)⁵²

ç) *Qara* söz - (Kara söz-Derin anlam yüklü, felsefi manaları da haiz risale, ibare):

Balamdy medresege bil dep berdim, Qyzmet qylsyn, şen alsyn dep bermedim.

Özün de başka şawıp, töske örledim, Qazaqta *qara* sözge des bermedim.

(Çocuğumu medreseye öğrenmek için verdim, Makam mansıp alsın diye göndermedim.

Kendim de cesur adımlarla ilerledim, Kazaklar arasında anlamlı sözde önde oldum.)⁵³

d) *Qara* qyldy qyryqqa bölüw - (Kara kılı kırk yarmak-Kılı kırk yarmak):

Aqıldy *qara* qyldy qırıqqa bölmek, Ar narsege özindey bağa bermek.

(Akıllı kişi kılı kırk yarar, Ve her şeye adil değer biçer.)⁵⁴

e) Basyna *qara* saluw - (Başına kara düşürmek-Kederli olmak):

Qalqamdy alıp Qudayım, Basyma saldın *qarany*.

(Yavrumu kaybettim, Allah'ım, Kederli oldum.)⁵⁵

f) *Qany qara* - (Kam kara-Kızgın, sinirli, kinli):

Eki küymek bir janğa adilet pe? *Qany qara* bir janmyn, jany jara.

⁴³A.g.e. C.I,s.51

⁴⁴A.g.e. C.II,s.194

⁴⁵A.g.e. C.II, s.169

⁴⁶Ag.e., C. II, s.189

⁴⁷A.g.e. C.II, s.178

⁴⁸A.g.e., C.I, s.28

⁴⁹A.g.e. C.I s.91

⁵⁰A.g.e. C.I, s.7

⁵¹ Ag.e. C.I, s.110

⁵²A.g.e. C.I, s.119

⁵³A.g.e. C.I, s.25

⁵⁴A.g.e. C.I, s.27

⁵⁵A.g.e., C.I, s.191

(İki defa suçlanmak adalet mi? Benim canım yaralı, kendimse çok kızgınım)⁵⁶

g) **Qara** jurt - (Kara halk-Çoğunluk, toplum, halk):

Özge **qara** jurt jaqsy-jaman özderinin şaruwasymen jğre beredi eken.

(Çoğunluk iyi kötü kendi işleri ile meşgul olurlarmış)⁵⁷

j) **Qara** basqan - (Kara basmış-Lanetlenmiş, ters işleyen, kötü):

Qara basqan, qangygan qas nadan neni uğa alsyn?

(Lanetlenmiş, işleri hep tersine işleyen kara cahil neyi anl asın ki?)⁵⁸

Örneklerden de görüldüğü gibi, Abay halk dilinde var olan kelime ve deyimleri çok ustaca kendi ifadesi ile "gediğe oturtmayı" başarmış bir şairdir. Böylece o, ana dili Kazakça'nın edebî yönden gelişmesi, genişlemesi için çok emek sarfetmiştir. O, her konuyu sözlü ve yazılı olarak aktarmada, anlatmada Kazakça'nın yeterli bir dil olduğunu kendisi kabul etmekle ve örneklerle ispatlamakla kalmayıp, herkese kabul ettirmede öncülük yapmıştır. Şair, bu düşünceyi "Maksadım dili yontmak ve (başkalara) örnek olmak" diyerek bir şiiri ile teyid etmiştir.

Abay, günlük konuşma dili, halk (anonim) edebiyatının dili ve yazı dili sentezinden mükemmel bir edebî Kazakça'nın meydana gelmesinde önemli rolü üstlenmiş ve bunu gerçekleştirmede üstün başarı sergilemiştir. Onun sayesinde Kazak dili "yontulmuş", özellikle yazılı edebiyat dili eski (Eski Türkçe ile birlikte Arapça ve Farsça kelimelerin fazla kullanıldığı) ve yeniyi (çağdaş Kazakça) barıştıran farklı bir kulvarda gelişme göstermeye başlamıştır.

Abay, Kazakça'nın kelime hazinesinde olan kelime ve ibareleri yerli yerinde kullanmış, yeni deyimler üretme cesaretinde bulunmuştur. Şairin bu teşebbüsü avam halk arasında olduğu kadar Kazak münevverleri tarafından da yoğun destek görmüştür. Şair, kendisinden sonra gelecek kuşak için (Sultanmahmut Torayırov başta olmak üzere diğer yazarlara) dile sahip çıkma, onu güzel kullanma konusunda net bir yol göstermiştir. Bundan dolayı şaire "Kazak dilinin laboratuvarı"⁵⁹ denilmiştir. Yukarıda örneklerini verdiğimiz "qara" kelimesi ve bu kelime ile kurulan kalıp ifadeler Abay dilinin, dolayısı ile Kazakça'nın zenginliğinin küçük bir göstergesidir.

Sonuç olarak, Abay'ın dilini, üslubunu araştırarak öğrenmekle çağdaş edebî Kazak dilini öğrenmek mümkündür. Bu mesele özellikle Kazak edebî dilinin tarihî gelişim safhalarını öğrenmeye, dolayısı ile bu dili fonetiği, leksikolojisi ve gramer kalıpları ile bir bütün olarak kavramaya ışık tutacaktır.

Kaynaklar

1. Awezov, Muhtar, Tandamalı Şığarmaları, Almatı 1985, C.19-20
2. Abay Tili Sözdigi, Almatı 1968
3. Ahmedi Ishakov "Abay Jane Kazaktın Adebî Tili", Almatı 1968
4. Jansugurov, İlyas, "Adebîyet Maydanı", Almatı 1934
5. Kunanbayoğlu, Abay, Tandamalı Şığarmaları, Almatı 1957
6. Abay, Şığarmalar, Almatı 1994.

© Damira İbragim, 2008